

Ethnic minorities of Ukraine: the role of the Greeks of the Azov region in forming national identity

Iryna S. Ponomaryova

Institute for Mediterranean Studies (Greece)

Donetsk National Medical University

Dr (History), Professor (Ukraine)

e-mail: iryna.ponomaryova@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-3243-3319>

ResearcherID: <https://www.webofscience.com/wos/author/record/LBH-2188-2024>

Abstract.

The purpose of the article is to explore the role of the Greeks of the Azov region in shaping the national identity of Ukraine, as well as to analyze the impact of their ethnocultural heritage on the development of modern Ukrainian society. **The methodology of the research** is based on a combination of historical-ethnographic and cultural-anthropological approaches, as well as the use of interdisciplinary methods of analysis, including comparative analysis, data systematization, and synthesis. **The scientific novelty** of the work lies in the fact that, for the first time, a comprehensive analysis of the transformation of the national identity of the Greeks of the Azov region has been carried out, from their resettlement from Crimea to the modern period, particularly in the context of socio-political changes in Ukraine and the influence of external factors, such as the war in Donbas. **Conclusions.** The article concludes that the Greeks of the Azov region have played a significant role in forming the multinational identity of Ukraine. Their cultural heritage, preservation of language, and traditions in the face of historical challenges serve as an example of the resilience and adaptability of an ethnic minority within the context of modern Ukrainian society. Further research in this direction may contribute to a deeper understanding of the processes of ethnic and national identification in Ukraine.

Keywords: Azov region, ethnic identity, Greek diaspora, national identity, Ukraine.

Ірина Пономарьова

Інститут Середземноморських досліджень

доктор історичних наук, професор (Греція)

Донецький національний медичний університет,

доктор історичних наук, професор (Україна)

e-mail: iryna.ponomaryova@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-3243-3319>

ResearcherID: <http://www.researcherid.com/rid/LBH-2188-2024>

Етнічні меншини України: роль греків Приазов'я у формуванні національної ідентичності

Анотація.

Метою статті є дослідження ролі греків Приазов'я у формуванні національної ідентичності України, а також аналіз впливу їхньої етнокультурної спадщини на розвиток сучасного українського суспільства. **Методологія дослідження** ґрунтується на поєднанні історико-етнографічних та культурно-антропологічних підходів, а також використанні інтердисциплінарних методів аналізу, зокрема методів порівняльного аналізу, систематизації та синтезу даних. **Наукова новизна** роботи полягає в тому, що вперше здійснено комплексний аналіз трансформації національної ідентичності греків Приазов'я з моменту їхнього переселення з Криму до сучасного періоду, зокрема в контексті соціально-політичних змін в Україні та впливу зовнішніх факторів, таких як війна на Донбасі. **Висновки.** У статті визначено, що греки Приазов'я відіграли значну роль у формуванні багатонаціональної ідентичності України. Їхня культурна спадщина, збереження мови та традицій в умовах історичних викликів є прикладом стійкості та адаптивності етнічної меншини в умовах сучасного українського суспільства. Подальші дослідження у цьому напрямку можуть сприяти глибшому розумінню процесів етнічної та національної ідентифікації в Україні.

Ключові слова: грецька діаспора, етнічна ідентичність, національна ідентичність, Приазов'я, Україна.

Постановка проблеми. В Україні питання національної ідентичності завжди були в центрі суспільної уваги, особливо через незавершеність процесу формування української національної ідеї. Формування нації в Україні ще не досягло своєї повної реалізації і значна частина громадян, зокрема у східних регіонах, лише на початковому етапі формування своєї української національної ідентичності. У цьому контексті особливу актуальність набуває дослідження національної ідентичності греків Приазов'я як невід'ємної частини українського суспільства.

Сучасна грецька спільнота України нараховує близько 100 тисяч осіб, що за законодавством України кваліфікується як національна меншина. Грецька спільнота має кілька десятків національних товариств, об'єднаних під егідою Федерації грецьких товариств України (ФГТУ), головний офіс якої розташований у місті Маріуполь (Гедьо, 2005, с. 169). Діяльність ФГТУ здебільшого пов'язана з Маріуполем і навколишніми селами, що пояснюється почуттям регіональної єдності серед маріупольських греків, яке є поширеним самоусвідомленням при взаємодії з іншими регіональними спілками греків як в Україні, так і в країнах колишнього СРСР (Пономарьова, 2006, с. 48). Формування цієї спільноти має історію, що сягає більше 200 років, починаючи з переселення православних греків з Кримського ханства до Російської імперії у 1778 році на запрошення Катерини II (Бацак, 1999, с.3-5).

Проблема дослідження національної ідентичності греків Приазов'я ускладнюється їхньою мовною та культурною диференціацією. Переселення з Криму охопило носіїв двох мовних сімей: алтайської (тюркофони-уруми) та індоєвропейської (еллінофони-румеї), що призвело до формування різних субетнічних груп всередині грецької спільноти (Терентьева, 1999, с. 179). Окрім того, процес формування грецької національності серед греків Приазов'я також є предметом численних дослідницьких дискусій, оскільки їхнє генетичне походження пов'язується з різними народами середньовічного Криму (Пономарьова, 2006, с. 36-40).

Розбіжності в оцінках науковців щодо формування єдиної грецької національної ідентичності серед греків України, зокрема Приазов'я, роблять це питання ще більш актуальним для сучасних досліджень. З одного боку, деякі дослідники, такі як Н.І. Бацак, піддають сумніву «грецькість» населення Приазов'я, вважаючи його частиною еллінської діаспори (Бацак, 1999, с.3-5). З іншого боку, використовуються різні категорії для визначення грецької ідентичності, що ще більше ускладнює аналіз.

Аналіз джерел та останніх досліджень. Формування національної ідентичності греків Приазов'я залишається однією з найбільш дискусійних тем серед істориків, етнологів та політологів. Незважаючи на очевидний зв'язок із грецькою культурою, це питання не таке однозначне, як може здаватися на перший погляд. Основна увага зосереджується на унікальному поєднанні культурних, мовних та історичних факторів, які формують сучасну ідентичність цієї спільноти.

Дослідження Н.І. Бацака, в дисертації «Греки Північного Приазов'я: культурно-просвітницький розвиток (кінець XVIII – початок XX ст.)», є знаковим у цій галузі. Бацак твердо переконаний у «грецькості» населення Приазов'я, включаючи його до «еллінів світу» (Бацак, 1999, с. 3-5). Проте він також наголошує на складності самоусвідомлення цієї громади, зазначаючи, що воно детерміноване трьома ключовими чинниками: диференціацією між тюркофонічною та еллінофонічною групами, віддаленістю від центрів новогрецького ренесансу, та впливом російської влади (Пономарьова, 2006, с.39). Це створює специфічну етнокультурну суміш, яка не дозволяє спрощувати питання ідентичності.

На противагу Бацаку, інші дослідники використовують різні терміни та підходи для опису цієї спільноти. М.О. Дьоміна, С.В. Новікова, С.П. Пахоменко та В.В. Піскіжова у своїх роботах застосовують такі формули, як «грецька національна меншина», «грецький етнос», «грецька діаспора», а іноді навіть «національне відродження грецької меншини» (Гедьо, 2005, с. 169). Ці терміни підкреслюють складність і багатовимірність національної ідентичності, що не вкладається в жорсткі рамки однієї культурної чи етнічної категорії.

Інша група дослідників, зокрема українські етнографи та джерелознавці Г.В. Гедьо, В.В. Дмитрієва, Т.М. Князева та І.С. Пономарьова, пропонує ще глибше занурення в культурні аспекти ідентичності. Вони акцентують увагу на унікальному полікультурному походженні сучасних греків Приазов'я, що додає нових фарб до питання їхньої ідентичності (Пономарьова, 2006, с. 36-40). Терміни «маріупольські греки», «румеї-уруми» та «грецька спільнота Приазов'я» підкреслюють етнічну та культурну особливість цієї групи, яка водночас належить до ширшого кола еллінської діаспори, але зберігає свою специфічну культурну самобутність.

Метою статті є дослідження ролі греків Приазов'я у формуванні національної ідентичності України, а також аналіз впливу їхньої етнокультурної спадщини на розвиток сучасного українського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Історія греків Приазов'я — це не просто хронологія переселення, а складний процес взаємодії різних культурних, етнічних та релігійних впливів, які формували їхню ідентичність протягом століть. Одним із найцікавіших аспектів є те, що мариупольські греки були поділені на дві основні групи — румеїв, які говорили грецькою мовою, та урумів, носіїв тюркської мови. Цей поділ був не тільки мовним, але й культурним, що відображало глибоке коріння в різних історичних періодах Криму, де ці групи формувалися під впливом різних цивілізацій (Терентьева, 1999, с. 164).

Етногенез мариупольських греків є ще однією загадкою. Відомо, що їхні предки включали не лише греків, але й готів, тюрків і навіть аланів, які оселилися в Криму в різні періоди його історії (Пономарьова, 2006, с. 40). Це багатонаціональне походження призвело до того, що багато мариупольських греків ідентифікували себе не стільки через етнічну приналежність, скільки через спільну релігійну ідентичність. Вони були підпорядковані Константинопольській православної церкві, що ще більше підкреслювало їхню відданість православної вірі (Гедьо, 2005, с. 173).

Цікаво також, що у XVIII столітті, коли Катерина II запросила греків до переселення в Приазов'я, не всі переселенці були етнічними греками (Пономарьова, 2006, с. 36). Значна частина з них була вірменами, які також були підпорядковані Константинопольській церкві, але їх розселили окремо від грецької громади. Це розділення на основі релігійної ідентичності, а не етнічного походження, відображає те, як релігія домінувала над етнічністю у формуванні спільнот того часу.

Міфологія, що оточує мариупольських греків, також заслуговує на увагу. У радянський період, під впливом російської ідеології, іслам був зображений як головний ворог греків, що сприяло посиленню антиісламських настроїв. Це було частиною ширшої політики, спрямованої на зміцнення православної ідентичності та відчуження від мусульманського минулого Криму (Бацак, 1999, с. 6). Цей аспект міфології часто ігнорується сучасними дослідниками, хоча він відіграв значну роль у формуванні національної свідомості греків Приазов'я.

У сучасний період міфологія змінилася під впливом грецької держави. Важливим аспектом стала актуалізація пам'яті про примусове переселення, що тепер інтерпретується як травматичний досвід, який об'єднує громаду навколо ідеї еллінізму. Ця міфологія підтримується різними культурними ініціативами, такими як навчання новогрецької мови, безкоштовні поїздки до Греції для дітей етнічних греків, видання газет грецькою мовою та проведення культурних заходів, які підкреслюють їхню приналежність до елліністичної культури (Пономарьова, 2006, с. 38). Водночас, такі заходи часто залишають у тіні тюркські елементи їхньої культури, що збереглися в мові урумів.

Ще один цікавий факт полягає в тому, що формування національної ідентичності греків Приазов'я тісно пов'язане з їхнім юридичним статусом у Російській імперії (Гедьо, 2005, с. 127). У середині XIX століття мариупольські греки почали втрачати свої етнічні маркери під впливом російської культурної асиміляції. Школи з викладанням російською мовою стали основними освітніми закладами в грецьких поселеннях, що сприяло забуттю рідної мови та прийняттю російської культури.

Вплив російської ментальності був настільки сильним, що багато греків Приазов'я почали сприймати себе так, як їх бачили росіяни — як частину єдиного «елліністичного народу», без чіткого розрізнення між метропольними греками та місцевими етнічними групами (Пономарьова, 2006, с. 36-40). Це сприйняття було підкріплене політикою Російської імперії, яка, намагаючись зміцнити свій вплив на Балканах, активно залучала приазовських греків до боротьби за незалежність Греції від Османської імперії.

Цікавий епізод в історії мариупольських греків пов'язаний з підселенням двох сотень грецьких волонтерів, учасників Кримської війни, до приазовського села Сартана. Ці волонтери заснували нове село — Ново-Миколаївку, проте процес інтеграції був складним (Гедьо, 2005, с. 138). До початку Першої світової війни первинні етнічні ознаки, такі як мова та одяг, були значною мірою втрачені, і новоприбулі волонтери також поступово асимілювалися в місцеву спільноту.

Формування національної свідомості мариупольських греків значною мірою відбувалося під впливом російської ментальності. Російська імперія, намагаючись створити єдиний національний простір, включала греків до свого націєтворчого проекту, що призвело до поступової втрати ними етнічних особливостей (Бацак, 1999, с. 6-7). Зросійщені приазовські греки сприймали себе так, як їх бачили росіяни — як частину єдиного «елліністичного народу», що врешті-решт призвело до трансформації їхньої етнонаціональної ідентичності.

Грецька спільнота Приазов'я зберігає у своїй пам'яті відгомони кількох батьківщин: від долин Пелопоннесу та Анатолії до схилів Кримських гір. Ця історична пам'ять дозволяє їм знову і знову відтворювати свій майже втрачений образ, незважаючи на минулі випробування — депортації, розстріли, та сучасні виклики, пов'язані з агресією Росії (Драпак, 2022). Греки

Приазов'я є унікальним прикладом того, як етнічна меншина зберігає свою ідентичність, одночасно інтегруючись у ширший український контекст.

Сучасний Маріуполь, заснований греками з Криму в 1780 році, став символом цієї стійкості. На жаль, місто, яке так довго зберігало сліди грецької присутності, тепер частково зруйноване внаслідок війни (Драпак, 2022). Історія міста, як і історія його засновників, сповнена драматичних подій. Переселення греків з Криму було викликано прагненням російської імперії підірвати економічну базу Кримського ханства, яке залежало від немусульманського населення. Грецькі, вірменські та інші християнські громади займалися скотарством, землеробством та торгівлею, забезпечуючи значну частину економіки півострова. Митрополит Ігнатій Маріупольський, якого часто порівнюють з Мойсеєм, очолив цей масовий вихід, хоча сам спочатку лише просив захисту для своєї пастви (Пономарьова, 2006, с. 36-38).

Рішення переселити греків з Криму стало частиною стратегічного плану Російської імперії, яка, після підписання Кючук-Кайнарджійського мирного договору 1774 року, остаточно закріпила за собою землі Північного Приазов'я (Бацак, 1999, с. 3-5). У відповідь на прохання митрополита Ігнатія, імператриця Катерина II скористалася можливістю для проведення масштабної операції з переселення кримських християн. Греки стали першими переселенцями, які залишили півострів, і протягом двох місяців понад 18 тисяч греків залишили свої домівки в Криму, перетнувши Перекоп (Пономарьова, 2006, с. 40).

Спочатку планувалося поселити греків між річками Самара та Вовча, але ці землі не задовольнили переселенців. Після важкої зимівлі вони отримали нові території — від гирла річки Берди до витоків Кальміуса, які стали їхньою новою батьківщиною. Ця територія, яка раніше належала Кальміуській паланці Війська Запорозького, була майже безлюдною після руйнування останньої Січі у 1775 році (Гедьо, 2005, с. 178).

Після переселення греки заснували низку нових селищ, багато з яких повторювали назви кримських поселень. Так, на місці колишньої козацької станиці Домаха виник Маріуполь — місто, яке згодом стало центром грецької автономної округи та Маріупольського повіту Азовської губернії. За умовами Жалуваної грамоти, виданої Катериною II, греки отримали значні пільги, включаючи право на землю та звільнення від податків і військової служби (Пономарьова, 2006, с. 36-37).

Історія переселення греків з Криму та їх інтеграції у нові землі Приазов'я є важливим аспектом формування національної ідентичності цієї етнічної меншини. Греки принесли з собою не лише культуру та мову, але й унікальну самосвідомість, яка була виплекана століттями життя у Візантії та під османським пануванням. Вони адаптувалися до нових умов, зберігаючи свою національну ідентичність і створюючи нові традиції (Гедьо, 2005, с. 167).

У радянський період національна ідентичність греків Приазов'я зазнала серйозних викликів. Кампанія «коренізації» 1920-х років сприяла зміцненню русофільських настроїв серед грецької інтелігенції, яка прагнула впровадити новогрецьку писемність у приазовських селах. Однак ці спроби не мали успіху, і після кількох етнографічних експедицій було виявлено, що мова приазовських греків значно відрізняється від новогрецької (Пономарьова, 2006, с. 38-39).

Репресії 1930-х років, які значно зачепили грецьку громаду, залишили глибокий слід у національній пам'яті. Ці трагічні події стали основою для консолідації громади навколо ідеї збереження національної ідентичності, що виявилось у численних культурних ініціативах, таких як публікації книг і статей, проведення пам'ятних заходів на честь жертв репресій (Гедьо, 2005, с. 169).

У пострадянський період, особливо після розпаду СРСР, греки Приазов'я зіткнулися з новими викликами. Їхня національна ідентичність почала все більше орієнтуватися на еллінську спадщину, що частково було зумовлено можливістю міграції до Греції та пошуком зв'язків з історичною батьківщиною (Пономарьова, 2006, с. 40). Проте ця зміна викликала певні розбіжності між збереженням місцевої культури та адаптацією до нових умов.

Мова завжди була важливим чинником національної ідентичності для греків Приазов'я. Однак, як показують сучасні дослідження, сьогодні поняття національної самосвідомості та мови значною мірою розійшлися. Багато хто з тих, хто ідентифікує себе як греків, вже не говорить на діалектах або новогрецькій мові. Це створює виклики для збереження культурної спадщини румеїв та урумів, які є носіями цієї унікальної мови (Терентьева, 1999, с. 261).

У цьому контексті важливим є збереження балансу між вивченням новогрецької мови як символу єдності з Грецією та підтримкою місцевих діалектів, які відображають унікальну етнокультурну історію приазовських греків. Цей баланс є ключем до збереження їхньої національної ідентичності в сучасних умовах, коли вони продовжують відігравати важливу роль у формуванні національної ідентичності України як багатонаціональної держави (Драпак, 2022).

Грецька спільнота Приазов'я зберегла свою унікальну культурну ідентичність протягом століть, незважаючи на численні випробування, включаючи депортації, переслідування та війни.

Ця історія не лише про виживання, а й про формування національної ідентичності, яка вплинула на загальну картину української культури (Гедьо, 2005, с. 173).

Одним із важливих етапів цього процесу стало переселення греків з Криму наприкінці XVIII століття. Вони принесли з собою традиції, мову та культуру, які стали основою для формування нової спільноти в степах Приазов'я (Пономарьова, 2006, с. 36-40). Греки, які оселилися на цих землях, дали нове життя пустельним територіям, перетворивши їх на процвітаючий аграрний регіон (Гедьо, 2005, с. 136).

Анна Сагірова, мешканка села Ялта, описує, як важка праця стала основою їхнього добробуту: «Наше село завжди було заможним. Люди не жили в розкоші, але вони ніколи не знали голоду. Це давалося важкою працею» (Драпак, 2022). Її слова відображають стійкість і витривалість греків Приазов'я, які протистояли викликам і зуміли зберегти свою культуру.

Однак наприкінці XIX століття, коли Катеринославська губернія втратила привілеї, надані грекам, регіон почав приваблювати людей з усієї Російської імперії та Європи. Маріуполь перетворився на промисловий центр, але Приазов'я залишалося головним аграрним районом, завдяки основам, закладеним греками (Гедьо, 2005, с. 174).

Модернізація принесла грекам не лише нові можливості, але й нові виклики. У першій половині XX століття грекомовні спільноти Приазов'я активно розвивали свою культуру. У Маріуполі відкрили грецький театр, видавалися перші збірки віршів румейською мовою, а також випускалася перша масова грецькомовна газета «Κολεχτιβιστις» (Пономарьова, 2006, с. 187). Але ці досягнення були зруйновані політикою радянської влади, яка розпочала репресії проти греків у 1930-х роках (Бацак, 1999, с. 3-5).

«Грецька операція» НКВС, що розпочалася з директиви № 50215, підписаної наркомом внутрішніх справ Миколою Єжовим, призвела до масових арештів і розстрілів серед грецької громади (Гедьо, 2005, с. 230). Іван Арабаджи, нащадок одного з репресованих, згадує, як його прадід Юрій Харабуга був заарештований НКВС у грудні 1937 року і більше ніколи не повернувся додому (Драпак, 2022). Такі трагедії не тільки зміцнили національну свідомість греків, але й стали символом їхньої боротьби за збереження ідентичності.

Після завершення «Великого терору» грекомовні села і селища зіткнулися з новими викликами. Російська мова дедалі більше витісняла румейську та урумську, а радянська влада активно заохочувала асиміляцію (Гедьо, 2005, с. 230). Марія Тереньова, яка працювала в Ялтинській селищній бібліотеці, згадує, як учителі радили не говорити з дітьми грецькою, щоб це не заважало їм вивчати російську. Проте багато греків зберегли свою рідну мову в сім'ях, і зараз, як Анна Сагірова, прагнуть відродити румейську культуру, пишучи вірші та пісні рідною мовою (Драпак, 2022).

Кірікія Хавана, поетка з села Старогнатівка, що знаходиться на лінії зіткнення, також робить свій внесок у збереження урумської мови. Вона пише вірші урумською та допомагає озвучувати аудіоабетки, щоб передати мову наступним поколінням. Її зусилля спрямовані на те, щоб урумська мова не зникла, а разом з нею і ціла культурна спадщина греків-урумів (Гедьо, 2005, с. 228).

Наприкінці XX століття, після розпаду СРСР, греки Приазов'я зіткнулися з новими можливостями та викликами. Відродження грецької культури та мови стало основним завданням громадських організацій, таких як Маріупольське товариство греків (Пономарьова, 2006, с. 201). Надія Чапні, одна з керівниць товариства, згадує, як у 1989 році вони почали відзначати День незалежності Греції та відновлювати культурну спадщину греків Приазов'я (Драпак, 2022).

У 1990-х роках, після розпаду Радянського Союзу, греки Приазов'я знову зіткнулися з викликами збереження своєї ідентичності. Після анексії Криму Росією у 2014 році та початку війни на Донбасі багато греків опинилися в зоні бойових дій. Але, незважаючи на складні обставини, вони залишаються вірними своїй землі. Олександра Проценко-Пічаджі, голова Федерації грецьких товариств України, наголошує, що греки завжди були і залишаються патріотами України, адже вони своєю працею створювали цю державу (Драпак, 2022).

Пісня понтійських греків «Πατρίδα μ' αραεύω σε» («Я шукаю свою батьківщину»), яка починається словами: «Я побудував п'ять будинків, але з кожного був викинутий», відображає історію грецької громади Приазов'я (Драпак, 2022). Вони пережили багато випробувань, але зберегли свій дім, створений два століття тому. І навіть зараз, коли вони стоять перед новими викликами, вони продовжують берегти свою культуру та традиції, роблячи вагомий внесок у формування багатонаціональної ідентичності України.

Незважаючи на всі труднощі, греко-українська громада Приазов'я продовжує плекати свої традиції, підтримувати мову і культуру, адаптуючись до нових умов. Це не лише прояв стійкості, але й приклад того, як етнічна меншина може відігравати важливу роль у національному житті країни, зберігаючи при цьому свою унікальність та ідентичність.

Висновки. Роль греків Приазов'я у формуванні національної ідентичності України є багатогранною та надзвичайно важливою. Протягом століть ця спільнота не лише зуміла зберегти свою унікальну культурну ідентичність, але й стала невід'ємною частиною українського суспільства, роблячи значний внесок у розвиток як економічного, так і культурного життя країни.

Історія переселення греків з Криму до Приазов'я, їхня адаптація до нових умов та подальша боротьба за збереження національної ідентичності є прикладом стійкості та витривалості, які допомогли цій етнічній меншині не лише вижити, але й вплинути на формування української нації. Важливою складовою цієї історії є їхня релігійна ідентичність, яка відіграла ключову роль у згуртуванні громади та підтримці культурних традицій.

Попри численні виклики, включаючи репресії, асиміляційні процеси та сучасну війну, греки Приазов'я продовжують відігравати важливу роль у збереженні культурної спадщини регіону (Гедьо, 2005). Вони є прикладом того, як етнічна меншина може зберігати свою ідентичність, одночасно інтегруючись у ширше національне суспільство.

В сучасних умовах, коли українське суспільство переживає процеси зміцнення своєї національної ідентичності, досвід греків Приазов'я є надзвичайно цінним. Їхня історія показує, що збереження культурних традицій та мови є можливим навіть у найскладніших умовах, і що ці традиції можуть зробити значний внесок у формування єдиної національної ідентичності.

Фінансування. Авторка не отримала фінансової підтримки для дослідження, авторства та публікації цієї статті.

Джерела та література:

- Χρίστου, Χ. (2006).** Η γλώσσα των Ελλήνων της Αζοφικής. *Περιοδική έκδοση του Πανεπιστημίου Κύπρου «Ενδείκτης»*, №15, 38.
- Бацак, Н. І. (1999).** *Греки Північного Приазов'я: культурно-просвітницький розвиток (кінець XVIII – початок XX ст.): Автореф. дис... канд. іст. наук.* Київ. 20 с.
- Божко, Р. П., Були, Т. Ю., & Гашененко, Н. Н. (2006).** *Маріуполь і його околиці: погляд із XXI століття.* Маріуполь. 428 с.
- Бушаков, В. А. (2005).** *Історична топонімія Криму: Автореф. дисертації д-ра філолог. наук: 10.02.13.* Київ: Інститут сходознавства ім. А. Кримського. 37 с.
- Гедьо, А. В. (2005).** *Грецькі громади Ніжина та Північного Приазов'я в актових матеріалах середини XII – XIX ст.* Київ. 423 с.
- Драпак, М. (2022, 17 березня).** Маріуполь та греки: зберегти свій дім. *Local History*. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/reportazhi/mariupol-tse-ukrayina/>
- Івацький, В. (2012а).** Джерела грецької державності: система мілетів у суспільно-політичній структурі Османської імперії (XVIII ст.). *Сучасна українська політика*, 26, 384 с.
- Івацький, В. (2012b).** Формування грецької етнонаціональної ідентичності у XIX ст. (базуючись на джерелах іноземного суспільствознавства). *Грані: науково-теоретичний та громадсько-політичний альманах*, 6(86), 170 с.
- Отчёт (1879).** *Отчёт Мариупольской уездной земской управы Мариупольскому уездному земскому собранию, очередная сессия.* Мариуполь.
- Отчёт (1895).** *Отчёт Мариупольской уездной земской управы Мариупольскому уездному земскому собранию, очередная сессия.* Мариуполь.
- Перехвальская, Е. (2006).** *Этнолингвистическая ситуация.* URL: <http://www.genling.nw.ru/Ethnolin/ethnosite/situation.htm>
- Подгайко, М. К. (2006).** *Самоврядування грецьких громад в Україні (середина XVII – 70-ті рр. XIX ст.) [Текст]: дис. ... канд. іст. наук.* Київ: НАН України, Інститут історії України. 230 с.
- Пономарьова, І. С. (2006).** *Етнічна історія греків Приазов'я (кінець XVIII – початок XXI ст.): Історико-етнографічне дослідження.* Київ. 300 с.
- Терентьева, Н. А. (1999).** *Греки в Україні: економічна і культурно-просвітницька діяльність (XVII – XX вв.).* Київ. 352 с.
- Якубова, Л. Д. (2004).** Мовна проблема та культурне життя маріупольських греків (середина 20-х – 30-і рр. XX ст.). *Український історичний журнал*, 4, 82–90.

References:

- Batsak, N. I. (1999).** Hreky Pivnichnoho Pryazovia: kulturno-prosvitnytskyi rozvytok (kinets XVIII – pochatok XX st.) [The Greeks of the Northern Azov region: cultural and educational development (late 18th - early 20th centuries)]: *Avtoref. dys... kand. ist. nauk.* Kyiv. 20. [in Ukrainian]
- Bozhko, R. P., Buly, T. Yu., & Hashenenko, N. N. (2006).** *Mariupol i yoho okolytsi: pohliad iz XXI stolittia* [Mariupol and its surroundings: a view from the 21st century]. Mariupol. 428. [in Ukrainian]

- Bushakov, V. A.** (2005). Istorychna toponimiia Krymu [Historical toponymy of Crimea]: *Avtoref. dysertatsii d-ra filoloh. nauk*: 10.02.13. Kyiv: Instytut skhodoznavstva im. A. Krymskoho. 37. [in Ukrainian]
- Drapak, M.** (2022, 17 bereznia). *Mariupol ta hreky: zberehty svii dim. Local History* [Mariupol and the Greeks: save your home]. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/reportazhi/mariupol-tse-ukrayina/> [in Ukrainian]
- Hedo, A. V.** (2005). *Hretski hromady Nizhyna ta Pivnichnoho Pryazovia v aktovykh materialakh seredyny XII – XIX st* [Greek communities of Nizhyn and the Northern Azov region in official documents of the middle of the 12th - 19th centuries.]. Kyiv. 423. [in Ukrainian]
- Iakubova, L. D.** (2004). Movna problema ta kulturne zhyttia mariupolskykh hrekiv (seredyna 20-kh – 30-i pp. XX st.) [The language problem and cultural life of the Mariupol Greeks (mid-20s - 30s pp. XX century)]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal – Ukrainian historical journal.*, 4, 82–90. [in Ukrainian]
- Ivatskyi, V.** (2012a). Dzherela hretskoi derzhavnosti: systema miletiv u suspilno-politychnii strukturi Osmanskoï imperii (XVIII st.) [Sources of Greek statehood: the Miletus system in the social and political structure of the Ottoman Empire (XVIII century)]. *Suchasna ukrainska polityka*, 26, 384. [in Ukrainian]
- Ivatskyi, V.** (2012b). Formuvannia hretskoi etnonatsionalnoi identychnosti u KhIKh st. (bazuiuchys na dzherelakh inozemnoho suspilstvoznavstva) [Formation of Greek ethno-national identity in the 19th century. (based on foreign social science sources)]. *Hrani: naukovo-teoretychnyi ta hromadsko-politychnyi almanakh*, 6(86), 170. [in Ukrainian]
- Otchët** (1879). *Otchët Maryupolskoi uezdnoi zemskoi upravly Mariupolskomu uezdomu zemskomu sobranyiu, ocherednaia sessyia* [Report of the Mariupol County Zemstvo Council to the Mariupol County Zemstvo Assembly, regular session]. Mariupol. [in Russian]
- Otchët** (1895). *Otchët Maryupolskoi uezdnoi zemskoi upravly Mariupolskomu uezdomu zemskomu sobranyiu, ocherednaia sessyia* [Report of the Mariupol County Zemstvo Council to the Mariupol County Zemstvo Assembly, regular session]. Mariupol. [in Russian]
- Perekhval'skaia, E.** (2006). *Ètnolynhvystycheskaia sytuatsyia* [Ethnolinguistic situation]. URL: <http://www.genling.nw.ru/Ethnolin/ethnosite/situation.htm> [in Russian]
- Podhaiko, M. K.** (2006). Samovriaduvannia hretskykh hromad v Ukraini (seredyna XVII – 70-ti rr. XIX st.) [Self-government of Greek communities in Ukraine (mid-17th – 70s of the 19th century)] [Tekst]: *dys. ... kand. ist. nauk*. Kyiv: NAN Ukrainy, Instytut istorii Ukrainy. 230. [in Ukrainian]
- Ponomarova, I. S.** (2006). *Etnichna istoriia hrekiv Pryazovia (kinets XVIII – pochatok XXI st.)* [Ethnic history of the Greeks of the Azov region (late 18th - early 21st centuries)]: Istoryko-etnohrafichne doslidzhennia. Kyiv. 300. [in Ukrainian]
- Terenteva, N. A.** (1999). *Hreky v Ukraini: ekonomichna i kulturno-prosvitnytska diialnist (XVII – XX vv.)* [Greeks in Ukraine: economic and cultural-educational activities (XVII - XX centuries)]. Kyiv. 352. [in Ukrainian]
- Χρίστου, Χ.** (2006). Η γλώσσα των Ελλήνων της Αζοφικής. Περιοδική έκδοση του Πανεπιστημίου Κύπρου «Ενδείκτης», №15, 38. [in Greek].

Надійшла до редакції / Received: 17.07.2024

Схвалено до друку / Accepted: 28.08.2024